

SKYLD OG SKAT.
FÆSTEBØNDERS OG SELVEJERBØNDERS
AFGIFTER I 13—1600-AARENE.

(Fortsat fra forrige Hefte).

Af P. Rønn Christensen.

Skat.

De Afgifter, som vil blive omtalt i dette Afsnit, betegnes med flere forskellige Navne, varierende efter Tid og Sted.

I mange Kilder fra 13 og 1400-Tallet opføres kun Bøndernes Navne og Gaardenes Skyld, hvorefter der tilføjes »med sine Bede« eller »med deres ydermere Bede og Redsel« eller lignende, og det maa indrømmes, at Navnene »Beder« og »Redsel« og Sammensætninger heraf: Bedekøer, Smørbede, Bønderredsel, Smaaredsel o. s. v. i mange Egne var den almindeligste Betegnelse for de her omtalte Afgifter. Paa den anden Side anvendes ogsaa Ordet Skat og Sammensætninger hermed især i ældre Tid meget ofte; der forekommer Navne som: Skattekøer, Nødeskat, Skattefæ, Smørskat, Skatpenge om enkelte Afgifter, medens Udtrykkene: Sommer- og Vinterskat, Bønderskat, Sammelskat i Reglen dækker flere Afgifter af denne Gruppe, og det skønnes, at Navnet *Skat* egner sig bedst til Fællesbetegnelse for disse iøvrigt ret forskellige Afgifter.

En nøjere Undersøgelse viser, at disse Afgifter i Modsætning til Skyld- og Ledingsafgifterne i Almindelighed grupperer sig særdeles tydeligt i Systemer omkring gejstlige og verdslige Hovedgaarde og Kongsgaarde eller Kongeborge fra Middelalderen. Det viser sig endvidere, at de ikke er ældre, end at den oprindelige Paaligning ofte lader sig rekonstruere.

Et forholdsvis stort Kildemateriale gør det rimeligt først at undersøge Skatavgifterne for Selvejrbøndernes Vedkommende.

Endnu i de ældste Lensjordebøger findes adskillige Steder nogle af disse Bønder, som var fuldstændig fri for nogensomhelst »Bede« eller »Skat« ud over de gamle Ledingsafgifter. Dette gælder især Thy og Vestjylland. Andre Steder — saaledes i flere Herreder i Midt- og Østjylland — fandtes kun een enkelt Bede eller Skat, ofte *Smør*, fordelt med $\frac{1}{2}$ eller 1 Td. paa et »Læg« af nogle faa Bønder, disse enkelte Beder vil blive omtalt senere. Det almindelige maa dog siges at være, at Selvejrbønderne Landet over var lagt i Læg eller Lodder, saaledes at de Læg, der knyttede sig til een bestemt Kongeborg eller Kongsgaard, synes oprindeligt at have rummet det samme Antal Bønder og ydet den samme Række Afgifter, medens der kunde være nogen Forskel paa Læggene fra det ene System til det andet. Læggene kaldtes ofte Tredinger, Fjerdinger, Sjettinger o. s. v. alt efter det oprindelige Antal Læg inden for samme Herred, og det kan derfor undertiden være vanskeligt at skelne disse Skattelæg fra de ældgamle Tredinger eller Fjerdinger, som Herrederne flere Steder var delt i, det er ogsaa muligt, at ligesom Herredsgrænserne adskillige Steder er blevet fulgt ved Oprettelsen af Skattelæggene (»Herreds Redsel og Tynge«), er ogsaa Grænserne for de gamle Tredinge eller Fjerdinge nogle Steder benyttet. I Almindelighed maa det dog siges, at Skattelæggene ikke er topografiske Enheder, flere Steder er saaledes Selvejrbønder i den samme By fordelt paa to forskellige Læg, Læggene er tydelig nok oprettede af skattemæssige Grunde med Hensyntagen til Selvejrbøndernes Antal og Kongens eller Kongeborgens Behov.

Oprindeligt har det vel været Meningen, at den samlede Afgift af et Læg hvert Aar *skulde* betales, saa maatte »den rige hjælpe den fattige«, men i Praksis er det sandsynligvis snart ordnet saaledes, som det kendes fra de ældste bevarede Jordebøger, at hver Bonde havde sin særlige Del af Skatten at udrede, og hændte det, at en Bondegård svigtede, fordi den blev øde, eller af andre Grunde, saa skete der en tilsvarende Afkortning i den samlede Skat. I nogle Egne (f. Eks. paa Laaland og i Midtjylland) fort-

satte man hele den her omhandlede Periode med at anføre Dele af »Sammelskatten« eller »Sommer- og Vinterskatten« under eet i Jordebøgerne, andre Steder viser den ældste Jordebog kun de enkelte Bønders Skat, saa der maa en Sammentælling til, før man kan se, hvor meget der er bevaret af den oprindelige »Sam-melskat«.

Inden for det enkelte Læg ordnedes Fordelingen af Skatten ikke, som den vel vilde være ordnet nu om Stunder, med et ret-færdigt Antal Procentdele af hver Afgiftsdel til hver Bonde; man regnede dengang slet ikke med Procenter og kun meget nødigt med Brøker, saa Afgifterne fordeltes ikke altid med samme Stør-relse til hver. Smør og Korn, Ved og Kul var forholdsvis let at fordele, værre var det med *Fedekøer*, *fede Svin* o. s. v., men disse fordeltes saa saaledes, at $\frac{1}{3}$ Ko erstattede $\frac{1}{2}$ Fedesvin (eller $\frac{1}{2}$ Pd. Smør), og paa lignende Maade fordeltes ogsaa Faar, Lam, Gæs og Høns.

De Gaarde, der skulde levere de nødvendige *Kornsække*, fik Fritagelse for andre Afgifter, Lægsmændene var vistnok altid helt eller delvis fri for Skat o. s. v. Indtrykket af den fordelte Skat kunde saaledes blive broget nok, og naar hertil saa kom-mer Forvirringen ved at nogle Afgifter delvis bevaredes som Sammelafgift, men kun delvis, medens Afkortninger blev fore-taget paa Grund af øde Gaarde o. s. v., forstaas det meget vel, at Resterne har kunnet give Anledning til adskilligt Hovedbrud.

Efterhaanden benyttede man mange Steder den Udvej at lade Penge afløse een eller flere af Skatafgifterne, og større eller mindre Pengebeløb i »Sommer- og Vinterskat« træffes alminde-ligt over store Dele af Landet.

Af de bedst bevarede Skatopgivelser, volder det ingen Vanske-lighed at udtage een, der kan gælde som Type paa den normale Afgift af et Skattelæg.

Galten Fjerding i *Galten Herred*, Dronningborg Len ydede i Regnskabsaaret 1579—80 følgende Skat:

Om Sommeren: 4 Ørtug Rug, 4 Ørtug Byg, 4 Ørtug Havre (ialt altsaa 1 Læst Korn), 3 Malkekøer, 2 Tdr. Smør, 1 lødig Mark. (Inne? Se S. 144).

Om Vinteren: 4 Ørtug Rug, 4 Ørtug Byg, 4 Ørtug Havre (ialt altsaa 1 Læst Korn), 3 fede Køer, 14 fede Faar, 14 Lam, 14 Gæs, 28 Høns, 2 Tdr. Smør, 1 Td. Honning, 1 Td. Bajsalt (Havsalt), 1 Td. Gryn, 10 Bolgalte, 1 lodig Mark. (Inne?).

Desuden af hver Mand: 2 Tdr. Kul, 10 Læs Ved og 1 Mark Lysegarn.

I andre velbevarede Opgivelser af Sommer- og Vinterskatten kan der forekomme andre Tal, enkelte Ydelser findes ikke eller der kan være enkelte mindre Ydelser tillagt (1—2 Kornsække er meget almindeligt), o. s. v., men i det store og hele vil denne Type kunne findes overalt, hvor det er muligt at finde Skatten nogenlunde velbevaret.

Af mange Kilder fremgaar det, at de to Terminer for Skattens Betaling var ret faste; det var for Vinterskattens Vedkommende Sct. Andreas Dag (30. Novbr.) og for Sommerskatten Valborgdag (1. Maj). Undertiden træffes ogsaa Tiderne: Allehelgen og Sct. Hans.

Bøndernes Antal i Skattelæggene kunde variere meget, Tal fra 12—48 eller endnu flere forekommer. I Regelen maa man regne med, at nogle Bønder er forsvundet siden Skattens Paaligning, men ved at sammenligne Antallet af Bønder fra alle de Læg, som hører til det samme System, vil det ofte være muligt med nogenlunde Sikkerhed at skønne over Indskrænkninger, da Læggene i Begyndelsen synes at have været lige store. Muligheden af i nogle Tilfælde at kunne slutte ud fra Skattelæggenes Antal Bønder og Afgifter til den gamle Havne- og Skipeninddeling, saaledes som Sv. Aakjær gør det i Kommentarerne til Kong Valdemars Jordebog, er ikke udelukket, men det bliver i saa Fald *indirekte*. Som ovenfor nævnt *kan* Grundlaget for et Skattelæg have været et Herred eller et Skipen, men der maa udvises stor Forsigtighed; det gaar ikke an uden videre at slutte fra det Antal Bønder og de Afgifter, som tilfældigvis fandtes paa det Tidspunkt, da den ældste, bevarede Jordebog blev skrevet. Saa kan Resultatet blive højst problematisk!

En almindelig Betragtning af de Naturalier, som var indeholdt i Skatten, fører til en Formodning om, at det drejer sig om Skat

til Underhold af Kongen og hans Folk, og flere Omstændigheder bekræfter, at det netop forholdt sig saaledes.

F. Eks. viser nogle af de ældste Kilder, at enkelte spredte Bønder paa Fyn og Laaland i Stedet for deres Part af »Sammelskatten« betalte et mindre Beløb »Malpenge« eller »Malspenge«, og ved Hjælp af nogle spredte Oplysninger¹⁾ andetsteds fra kan det oplyses, at »Maalsgaarde«, der beboedes af Bønder, som undertiden kaldtes »Maalsmænd«, var Gaarde, »som man mener vare henlagte til kongens maal eller fadebur« eller Gaarde, »der havde Forpligtelse til at levere Fødevarer til Nyborg Slot, naar Kongen opholdt sig der«. Flere af disse »Maalsgaarde« kan genfindes i Lensjordebøgerne som Deltagere i de her omtalte Skattelæg, saa Sagen er ganske klar.

Endvidere kan det fremhæves, at ganske tilsvarende Ydelser til dem, der i Almindelighed ellers kaldes Sommer- og Vinterskat, enkelte Steder benævnes »Sommer- og Vintergæsteri« eller slet og ret »Gæsteri« (Malt Herred 1525). Forveksling med de almindelige Gæsteriydelser, som siden skal omtales, er ganske udelukket. Dette i Forbindelse med, at disse Skatter som ovenfor paavist ikke er isolerede Fænomener, men er udbredte overalt, gør det rimeligt at føre Resultatet af Undersøgelserne et Skridt videre.

I Virkeligheden er der sikkert her Tale om en Slags Rekonstruktion af den gamle Pligt til at underholde Kongen og hans Mænd. Gennem »Vinternatholdslisten« i Kong Valdemars Jordebog kendes en anselig Række Naturalieydelser, som maa formodes i Rigets Storhedstid at have været Maksimum for Bidrag til Kongens Underhold i et Døgn, og selv om den gennemsnitlige Værdi af et Nathold, som Sv. Aakjær har paavist, omkring 1231 kun kan anslaaes til ca. 8 Mark Korn, bliver det dog ganske tydeligt, at de her omtalte Skattelæg af meget mindre Værdi er fra en ganske anden Tid, hvis hvert af dem oprindeligt har svaret til eet Nathold.

Fra hvilken Tid da? Ja, adskillige samstemmende Omstændig-

¹⁾ Se N. M. Petersen: Saml. Afh. III 299, Aarb. for d. Kulturhist. 1894, 180 f. og Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh. 520 f.

heder gør det sandsynligt, at Læggene ikke kan være ældre end fra Midten af 1300-Tallet, og der bliver da Grund til at formode, at de er indrettet efter Rigets Opløsning, og at vi her egentlig staar ved en vigtig Del af det ofte efterlyste økonomiske Grundlag for Kongemagtens Genrejsning. I hvert Fald var dette nok en nøjere Undersøgelse værd.

Vender vi os dernæst til *Fæstebønderne*, er det første Indtryk, at de Afgifter, som her omtales, for deres Vedkommende ikke er ordnet saa regelmæssigt over et større Omraade som Selvejrbøndernes. Undtagelser herfra er nogle af Kronens Fæstere; thi flere Steder paa Øerne, i Thy o. s. v., hvor der var meget faa Selvejere bevaret, er disse lagt i Læg omkring Kongeslottene ganske som Selvejerne andetsteds, undertiden sammen med nogle af de tilbageblevne Selvejere.

Men der kan alligevel ikke være Tvivl om, at det faktisk i Princippet er tilsvarende Afgifter, det her drejer sig om. Det var tydeligt nok Godsherren, som blev fri for Skat, ikke Fæstebonden, men efterhaanden som Skattepligten overførtes til Godsherrerne, indrettede disse Fæstebøndernes Skatafgifter paa forskellig Maade; der er ikke fundet et eneste sikkert Eksempel paa, at de oprindelige Skatteydelse til Kongen direkte er blevet overført til Godsherren.

I 15 og 1600-Tallet kan man ofte paavise, at en ny Koncentration af Fæstegods medførte Forandringer af Bøndernes Skatafgifter, og lignende Forandringer ved Godskøb i ældre Tid, hvorom Oplysninger nu savnes, gør det i mange Tilfælde umuligt at komme til sikre Resultater angaaende den oprindelige paaligtede Skat for Fæstebønderne.

Hertil kommer, at forøget Arbejde til Hovedgaarden undertiden blev vedtaget mod Afkortning af de gamle Skatafgifter (Beder).

Paa den anden Side kan man ogsaa ofte finde karakteristiske Beder eller Redsler (Skat) mange Aar efter, at det Godskompleks, som Bøndergodset oprindeligt har tilhørt, er opløst.

I Almindelighed kan det paa Grundlag af de bevarede Brudstykker af Godskomplekser med tilhørende Fæstegods-Skat an-

føres, at Skatten ydedes i nogenlunde de samme Naturalier (Korn dog undtaget), som Selvejernes Skat til Kongen, især Smør, Køer, Lam, Gæs og Høns, men som Regel var Fæsternes Ydelser mere enkle og usammensatte, ofte $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ eller 1 Td. Smør og en Ko fordelt paa de Bønder i en By, som hørte til Godskomplekserne¹⁾.

Et nøjere Studium af »Bederne« inden for et afgrænset Omraade kan give interessante Bidrag til Egnshistorien. Af selve Hovedgaarden er maaske kun et Voldsted og nogle usikre Traditioner bevaret, men ved Hjælp af de ældste Jordebogsafgifter kan dens Godstilliggende spores flere Hundrede Aar efter Nedlæggelsen.

Adskilligt tyder paa, at Afgifterne sædvanligvis er paalignet enkeltvis, saaledes at en ny Afgift (Bede) blev paalignet, naar Skatteevnen hos Bonden var steget tilstrækkeligt til, at dette kunde ske; den egentlige Landgilde, Skylden, kunde eller maatte ikke forhøjes. Derved kommer nogle af disse Beder nærmest til at svare til de enkelte Beder, der som tidligere nævnt, fandtes blandt Selvejere uden for de almindelige Skattelæg, men det er vanskeligt at skaffe Klarhed over disse Paalæg. Navnet »Bede«²⁾ antyder en frivillig Overenskomst, saadan som det f. Eks. ogsaa fremgaar af Erik Glippings Haandfæstning af 29. Juli 1282: »Bønderne maa ikke under Trusel om Straf tvinges til at give Gæs eller Kyllinger eller andre Gaver til Kongens Bord med Undtagelse af de Ydelser, de plejede at betale paa Valdemars Tid, men de kan bedes om det som Skænk eller Gave«, men Frivilligheden har nu nok været meget tvivlsom. Der findes ogsaa Antydninger af, at Skat eller Bede i de urolige Tider i første Halvdel af 1300-Tallet paalagdes som Straf, maaske er den ekstra Afgift (Smør og Honning), som endnu i 15 og 1600-Tallet paahvilede Selvejerne i Onsild og Rinds Herreder, og ifølge Sv. Aakjær benævnedes »Kalø-

1) Se f. Eks. Esrom Klosters Jordebog 1497, hvor det almindeligt hedder: Sommerskat 1 Fjerdingkar Smør, Vinterskat 1 fed Okse.

2) Om en speciel »Bede« eller »Smaaskat«, 1 Lam, 1 Gaas og 2 Høns eller lignende, brugtes Øst for Øresund og nogle Steder paa Sjælland Betegnelsen »Teje« (jfr. »Tægt«, »Vedtægt«).

yding«, Rester af en saadan Strafskat, som var paalagt Bønderne efter et Oprør til Underhold af den befæstede Borg Kalø.

I det store og hele skulde da alle de Afgifter, som her er kaldet Skat, kunne føres tilbage til de gamle Forpligtigelser til at underholde Hær og Konge (eller Godsherre). Det tilføjes, at Navnet »Stud« i det østdanske Omraade til Tider har været anvendt i Betydningen »Skat« (til Kongen), hvilket har afstedkommet nogen Forvirring. Overalt, hvor de faktiske Afgifter nævnes, som Studen indeholdt, vil det dog uden Vanskelighed paa Grundlag heraf kunne fastslaas, hvorvidt Talen er om den særlige Ledingsstud eller om det drejer sig om den almindelige Skat, som afløste Pligten til Underhold af Kongen og hans Følge.

Gæsteri.

Bøndernes Gæsteriforpligtelser var ikke udtømte med Kongens, Landsherrens, Gæsteri eller de forskellige Skatafgifter, som afløste dette; der paahvilede dem ogsaa Pligt til at »holde« deres lokale »Herrer«, enten saa disse var adelige eller gejstlige Jorddrotter eller Kongens Lensmænd.

Det er ikke ganske klart, hvorledes »Herregæsteriet«, som det undertiden kaldes, har udviklet sig samtidig med at Herremændenes Betydning som Godsherrer voksede, thi først fra sidste Halvdel af 1400-Tallet og fra 1500-Tallet findes der udførligere Oplysninger om denne Gæsteribyrd.

I de ældste Kilder er Gæsteriet ofte ikke nærmere specificeret, hvis det overhovedet nævnes, der staar blot, efter at Gaardens Afgifter er nævnt: »Gæsteri«, »holder Gæsteri«, »blev gæstet« eller, som det hedder flere Steder i Esrom Klosters Jordebog, »een Gæstning« (der her omfatter fire Gaarde). Men efterhaanden var Gæsteriet næsten overalt paalignet de enkelte Gaarde med et vist Antal »Heste Gæsteri«, der afløstes med Penge eller Naturalier, især Havre.

Denne Ansættelse i »Heste Gæsteri« omtales flere Steder i Kongebreve fra 1500-Tallet, saaledes f. Eks. 24. Marts 1557, da

det anføres, at Kongen har gjort »den Skik« for Sjælland, at der af hvert Pund Skyld skulde gaa 2 Heste til Gæsteri. En Undersøgelse af Gæsteriansættelserne paa Sjælland og andetsteds viser ogsaa tydeligt, at Skylden til en vis Grad har været bestemmende for Ansættelsen til »Heste Gæsteri«, dog kun til en vis Grad, thi det ses tydeligt, at en Inddeling i »Helgaard«, »Halvgaard« o. s. v. ogsaa har haft Betydning; ofte findes der inden for det samme Gods-System kun et Par eller højst tre—fire forskellige Ansættelser til »Heste Gæsteri«, f. Eks. 12, 6 og 3 »Heste Gæsteri« eller lignende, Bol eller mindre Gaarde blev paa den Maade undertiden helt fri for Gæsteri. Paa en Maade kan det saaledes nok forsvares at benytte Ansættelsen i »Heste Gæsteri« som Grundlag for Beregning af middelalderlig Skyldværdi, som Sv. Aakjær anbefaler det (i Kommentaren til Kong Valdemars Jordebog S. 329), men det naturligste vil dog altid være at søge til de egentlige Skyldopgivelser.

Fra Krongodset haves temmelig god Oplysning om, hvordan »Heste Gæsteriet« formede sig i Praksis.

Det hedder f. Eks. i et Kongebrev af 11. Febr. 1548 til Bønderne i Baag Herred, at hvilken Bonde, som skulde holde 12 Heste Gæsteri, skal underholde dennom med denne efterskrevne Fetalje til tvende Maaltider, hvert à 1 Fad Saltmad, som 12 Karle kunde behøve til et Maaltid, 3 ferske Retter og et Fad Steg, som kan række til dem alle, 1 Tønde Øl til begge Maaltiderne, 12 Skæpper Havre, 12 Knipper Hø, 24 Havrekærve og nødtørftigt Strøelse, og hvis Mad og Øl, som løber der over, det skal Bonden beholde . . .

»Heste Gæsteriet« paalignedes baade Fæstere og Selvejere, som det synes ganske uden Forskel.

Flere Steder i Landet fandtes der foruden de sædvanlige »Hofheste« (»Hofhest« d. v. s. en stor, kraftig Hest, en Stridshest) ogsaa »Jæger Heste«, disse sidste regnedes for at være en noget mindre Byrde og ser ud til at være paalignet senere, ikke altid i samme Forhold som de første. Om denne Form for Gæsteri oplyser f. Eks. et Kongebrev fra 1505 (u. D.), at Kronens Fæstere og Selvejerne i Hellum Herred, som sidder for fulde Gaards Eje, skal holde een Nat hvert Aar 8 Heste Gæsteri . . . og skal hver Bonde

og Kronetjener holde een Nat hvert Aar 2 Karle, 2 Heste og 4 Kobbelt Hunde til *Jægergæsteri*. . . .

I første Halvdel af 1500-Tallet kom der fra Bønderne flere Steder i Landet Klager over, at Lensmændene forlangte mere end det Gæsteri, som havde været ydet »fra Arilds Tid«. I de fleste Tilfælde holdes Klagerne vist i al Almindelighed, men i nogle Tilfælde nævnes ogsaa Enkeltheder, særlig ofte omtales Drikkevarerne til Lensmandens Karle. Dette har aabenbart været et særlig vanskeligt Punkt, ellers var det vel heller ikke paakrævet, at Kongen ofte maatte indskærpe, at der ikke maatte kræves »fremmed Drik« eller lignende.

Andre Klager drejede sig om »*Fogedgæsteri*«, d. v. s. Underhold af Lensmandens Foged, naar han rejste rundt i Lenet; eller om »*Skrivergæsteri*«. Om dette sidste fastsættes 1532 (Frederik I's Regstr. 29. Juni 1532) for Laalands Vedkommende, at naar Skriveren drager ud i Lenet »og klarer Bogen og indkræver Agterstaden, da skal han ikke være uden selv anden, og ikke skal nogen vore Undersaatter være pligtige at holde ham uden de, som igenstaa med deres Landgilde«, og han maa kun komme een Gang om Aaret.

Af det, som her er fremført om Gæsteriets Udformning i Praxis, forstaaes det, at Navnet »Fodergæstning« eller blot »Foring«, som undertiden anvendes om Gæsteriet, kunde være meget passende, og det indses ogsaa let, at *Havre*, »Foderhavre« eller »Rustningshavre«, var en naturlig Afløsningsafgift for Gæsteriet, selv om muligvis ogsaa tiltagende Dyrkning af Havre har været medvirkende til, at denne Kornsort blev foretrukket ved Afløsningen. Iøvrigt forandredes Gæsteriafløsningen en lang Tid næsten fra Aar til Aar, den kunde skifte mellem rede Penge eller Havre, Hø, Malt o. s. v., alt eftersom Huller i Lenets eller Godsets Husholdning derved bedst kunde udfyldes, efterhaanden antog den dog faste Former, der holdt sig 1600-Tallet igennem og varierede en Del efter de forskellige Egne, mange Steder blev den sidste Gæsteriafløsning dels Penge, dels Havre.

Inden for et begrænset Omraade. eet eller to enkelte Godser, et enkelt Len f. Eks., vil en nøje Undersøgelse af de bevarede for-

skellige Afløsninger af Gæsteriet undertiden kunne have lokal-historisk Betydning, her, hvor det drejer sig om en mere almindelig Oversigt, kan den almindelige Regel noteres, at de ældste Afløsninger var de fordelagtigste for Bønderne, Gæstebyrden var altsaa, som adskillige andre af de Byrder, der var paalagt Bønderne, voksende gennem 15 og 1600-Tallet.

Ogsaa paa anden Maade kan Undersøgelser af dette Gæsteri sandsynligvis have Betydning, men der maa advares mod Forsøg paa at sætte det i Forbindelse med Vinterstudens Havre eller Kongens Gæsteri. Ganske vist kan der nok drages Paralleller mellem disse meget gamle Afgifter og dette forholdsvis nye Gæsteri, og det maa endvidere indrømmes, at det kan virke forvirrende, naar det ses, at Kongen i 1500-Tallet flere Steder modtog Gæsteriafløsning af privat Gods (se f. Eks. Aarhusgaards Len), men dette finder sin rimelige Forklaring, naar en nærmere Undersøgelse fastslaar, at Kongen har overtaget dette Gæsteri ligesom det saakaldte »Kirkegæsteri« efter den middelalderlige »Gæsteriherre«, Bispnen — nogen alvorlig Hindring for at opfatte Gæsteriet som ovenfor antydet er ikke fundet.

Arbejde.

I de ældste Jordebøger og Skøder findes ofte Pengeafgifter eller Naturalieafgifter (Korn eller Smør), der er Afløsning for Bøndernes Forpligtelse til Arbejde af forskellig Art til Hovedgaarden.

Muligvis kan der paavises Forbindelse mellem den gamle, middelalderlige Tyngge »Inne«, som forøvrigt aldrig er blevet rigtig klarlagt, og nogle af de spredte Afgifter af samme Navn, der dukker op hist og her i de ældste Kilder, og undertiden stilles sammen med Naturalieafgifterne i de foran omtalte Skattelæg (Se S. 136). Ejendommeligt nok er disse ældste »Inne«-Afgifter tit fordelt saaledes, at der inden for det samme Læg kun er een Bonde, der betaler »Inne«. Men iøvrigt er det saaledes, at »Inne« (senere »Inding«) og »Innepenget« i Almindelighed anvendes om gammel Afløsning af middelalderlig Arbejdspligt; at det drejer sig

om gamle Afløsninger ses af, at disse Afgifter ofte er beregnet i Grotmønt — $\frac{1}{2}$, 1, $1\frac{1}{2}$, 2 lødig Mark — i Modsætning til de senere Afløsninger, som beregnedes i Skilling. I Næsbyhoved Jordebog fra 1502 f. Eks. træffes almindeligt ved de samme Gaarde 6 Grot Inne, som er gammel Arbejdsafløsning, og 7 Skilling »Erffuispenge«, der var en nyere Afløsning for Pligten til at tærse Korn paa Hovedgaarden.

Om Selvejernes Arbejdsbyrde i Slutningen af Middelalderen kan oplyses, at den i Reglen omfattede et Par Dages Arbejde (»Jordgerning«) i Saatiden, lige saa mange eller nogle flere Dages Høstarbejde og Pligt til at køre et vist Antal Læs Brændsel, Ved og Tørv (Lyng) eller Trækul til Ladegaarden. Hertil kom ofte een eller flere mindre Pligter af forskellig Art f. Eks. til Levering af Garn (»Lysegarn«), af Humlestænger eller Stave, af Tagrør o. s. v., men saavidt det kan skønnes af de ofte meget smaa Beløb »Plovpenge«, »Svendpenge« (d. v. s. Plovsvendpenge), »Vedpenge«, »Spindpenge«, »Brødbagningspenge« o. s. v., som betaltes i Afløsning for de forskellige Arbejdspligter, kan disse absolut ikke siges at have været overvældende store Byrder for Bønderne.

Heller ikke Fæstebøndernes Arbejdspligter synes at have været urimeligt store i 14 og 1500-Tallet, selv om de mange Steder var betydeligt større end Selvejernes, først i 1600-Tallet bliver der Tale om en væsentlig Stigning i Arbejdspligten til Hovedgaarden.

Ved at sammenligne de Jordebøger, hvor Bøndernes Arbejde er anført, kan Hovedgaardsdriftens Udvikling i store Træk følges i den her omhandlede Tid. Fra 1300-Tallet er Oplysningerne dog sparsomme, den vigtigste Kilde er her Roskildebispens Jordebog, men det ser ud til, at Driften ved Gaardsæder eller Ugedagsbønder har været almindelig, efterhaanden bliver mange Steder flere almindelige Fæstebønder forpligtet til Arbejde; fra Tiden omkring 1500 findes Oplysninger om Arbejde til saa mange adelige Hovedgaarde, at det samlede Antal aarlige Arbejdsdage, som da var nødvendige til Driften af en Hovedgaard af normal Størrelse, løst kan anslaaes til mellem 700 og 1200. I nogle Egne holdt Ugedags-Systemet sig nogenlunde konstant i hele Perioden, i andre Egne var den typiske Ordning: Nogle faa Ugedagsbønder i Hovedgaar-

dens Nærhed og een eller to Former for Arbejde i Vaar og Høst af Fæstebønder i den nærmeste Omegn.

Som ovenfor nævnt synes Pligten til Arbejde ikke i 1500-Tallet at være regnet for en større Byrde at dømme efter de Pengebeløb, som betaltes i Afløsning for Arbejdet. En Undersøgelse af et halvt Hundrede forskellige Opgivelser af »Arbejdspenge«, »Gaardspenge«, »Fripenge« eller hvad de nu kaldtes, fra hele Landet giver til Resultat, at Arbejdsbyrdens Værdi kun regnedes for ca. 20 pCt. af den Værdi, som maa tillægges Gaardens samlede Afgifter.

Denne Beregning gælder alene for Fæstebønder, som kun havde Arbejdspflicht inden for en begrænset Tid af Aaret, for Ugedagsbønderne stiller Sagen sig noget anderledes; men her maa det gøres klart, at disse Bønder til Gengæld for deres større Arbejdspflicht modtog Afslag i nogle af deres Afgifter; herpaa rummer f. Eks. allerede Roskildebispens Jordebog Eksempler. I det hele taget maa Opmærksomheden være henvendt paa Afkortninger paa Grund af Arbejde, naar Bøndernes Afgifter undersøges. Det almindeligste var vist, at Skatafgifterne indskrænkedes eller helt forsvandt, og dette forklarer, at »Arbejdspenge« undertiden er ganske det samme som »Skatpenge«; der forekommer dog ogsaa Tilfælde, hvor det tydeligt nok er Skylden, som er afkortet paa Grund af Arbejdspigten.

Andre Afgifter.

Med Undtagelsen af Tienden og de nyere Former for Skat til Staten, som ikke er medtaget ved denne Undersøgelse, vil det overvældende Flertal af de faste aarlige Afgifter, som paahvilede Bønderne, kunne anbringes i de fem her omtalte Grupper: Skyld, Leding og Stød, Skat, Gæsteri og Arbejde. Men det vil dog ikke volde nogen Vanskelighed rundt omkring i Landet at finde adskillige mindre Afgifter, som ikke har deres rette Plads i disse Afgiftsgrupper, og det vil derfor være rimeligt tilsidst ogsaa kort at omtale disse Afgifter.

Mange Steder var det en udbredt Skik, at Godsherren havde forskellige Husdyr udstationeret hos Fæsterne; det var mest Kvæg,

»Fødenød« og »Staldøksne«, men ogsaa Heste, »Fødefoler«, forekommer. Saa langt tilbage som paa Roskildebogens Tid kan denne Forpligtelse træffes afløst med en Ydelse i Naturalier eller i Penge, det sidste var overalt det almindeligste. Det maa staa hen i det uvisse, om der nogensinde har været et reelt Grundlag for Paaligningen af denne Byrde, maaske har der ikke været andet Paaskud end det, at Fæsterne i al Almindelighed havde Pligt til at »underholde« Hovedgaarden og altsaa ogsaa sørge for et vist Antal Husdyrs »Underhold«.

Saavidt det kan skønnes, er der nemlig ogsaa for disse mindre Afgifter fulgt den samme Regel som for de større tidligere omtalte: Enhver Afgift svarer — i hvert Fald formelt — til Afløsning af en bestemt Byrde eller til Erhvervelsen af en bestemt Rettighed. Helt »tilfældige« Afgifter forekommer, formelt set, ikke.

Retten til at have et nærmere fastsat Antal Svin gaende i Skoven erhvervedes f. Eks. af Fæstere og Selvejere mod at yde Skovens Ejer Skovsvin (»Brændsvin«, »brændt« med Ejerens Mærke), Skovlam (Møn), Oldenpenge eller Skovpenge e. l. I nogle Aar var der overhovedet ikke Olden i Skovene, men »Retten« fandtes stadig og maatte godtgøres, dog ses det, at Bønderne især i ældre Tid i oldenløse Aar slap fri eller slap med i Fællesskab at betale nogle faa fede Svin, »Bolsvin«, »Bolgalt«, i Stedet for de mange Skovsvin (egtl. kun »magre Svin«).

Paa samme Maade betaltes Retten til at hente Tømmer i Skoven med »Tømmertræpenge«, medens Ret til at stille Aalegaard op betaltes med aarlig Afgift i Fisk, »Ret« til at udvinde Jern betaltes med »Jernkloder« o. s. v.

Rundt omkring i Landet kan der findes Afløsning af adskillige lokale Byrder, der undertiden synes at være meget gamle. Saaledes blev Pligten til Strandvagt, som var meget udbredt ved Kysten af Sjælland, Falster og Laaland, afløst med nogle faa Skæpper Havre eller et Par Skilling pr. Gaard (»Vorhavre« eller »Vorpenning«; »Vaard« = Vagt). I 1500-Tallet fandtes den Ordning, at hver Mand i hele Galtens Herred (ikke alene i »Brofjerdings«), som havde Hest og Vogn, maatte bidrage med 1 Skæppe »Bro-Havre« til Vedligeholdelse af Broen over Gudenaen ved

Randers, samtidig hermed ydedes der af nogle Sogne i Hassing Herred 120 »Bro-Lam« for Pligten til at holde Morup Møllebro vedlige. Og saadan videre. Endnu i de ældste Herredstingbøger fra 1600-Tallet, kan Princippet: Enhver Ret, enhver Pligt svarer til sin Afgift, findes opretholdt, enten saa det gælder Løn til en Skarpretter eller en Tingskriver, Belønnig til en Jægersmand, der har nedlagt en Ulv, eller Adgang til en ny Vej, som en Herremand har anlagt over sin »Endel«.

— — —

Hermed er denne Oversigt afsluttet. En Sammenligning med de tilsvarende Forhold i vore skandinaviske Nabolande og i Tyskland viser, at det i forbavsende Grad maa siges at være en særlig *dansk* Udformning af Bøndernes Afgifter, som her er omtalt. Derimod ser det ud til, at de Afgifter, som Bønderne betalte ved Fæsteskite især i det østlige Danmark, efterhaanden er blevet stærkt paavirkede af Forholdene i vort sydlige Naboland; dette gælder ikke alene selve Indfæstningen (»Hold«, »Stedsmaal«), der svarer til »Lehngeld« eller »Annahmelehn«, men ogsaa yngre Afgifter som Førlov, der kan sammenlignes med den tyske »Abzugsgeld«, og »Bobrud«, der fuldt ud svarer til »Mortuarium« eller »Besthaupt« (d. v. s. det bedste Stykke Kvæg), som betaltes ved en Bondes Død.
